

dr hab. Małgorzata Ewa Kowalczyk
Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Instytut Historyczny
ul. Szewska 49
50-139 Wrocław

Wrocław, 02.02.2023 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Sadoch

pt. „Opis włoskich skarbców kościelnych i ich zbiorów w polskich relacjach

z podróży. Wybrane przykłady od XVI do XVIII wieku”

napisanej na Wydziale Nauk Humanistycznych

Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

pod kierunkiem prof. dr hab. Tomasza Chachulskiego

i prof. ucz. dr hab. Małgorzaty Wrześniak

Z wielkim zainteresowaniem zapoznałam się z treścią rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Sadoch. Przedstawiona do recenzji praca wpisuje się w popularny w ostatnich latach nurt badań nad staropolskimi podróżami. Zainteresowanie badaczy różnych dyscyplin naukowych zagranicznymi wozami mieszkańców Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie wyczerpało jednak zagadnień z tego niezwykle wdzięcznego obszaru poszukiwań, na co wskazuje temat podjęty przez Doktorantkę. Zasadność jego wyboru nie budzi wątpliwości.

W swojej rozprawie doktorskiej mgr Elżbieta Sadoch skupiła się na opisach skarbców kościelnych i ich zbiorów w polskich relacjach z podróży do Włoch, powstałych w okresie od XVI do XVIII wieku. Półwysep Apeniński stanowił

wówczas niezwykle ważny punkt na mapie wojaży mieszkańców I Rzeczypospolitej. Odwiedzano położone na jego terytorium miasta, by poszerzać horyzonty – zarówno estetyczne, jak i światopoglądowe, zaspokoić potrzeby duchowe i aspiracje intelektualne oraz dla samej przyjemności zwiedzania. Italia były niekwestionowanym centrum życia religijnego, naukowego i artystycznego nowożytnego świata. Podróżowali oczywiście głównie przedstawiciele szlachty i magnaterii, którzy z rozmaitych powodów i w różnych formach przelewali na papier swoje wrażenia i doświadczenia. Cechą charakterystyczną polskich podróżników do Włoch była zadeklarowana przynależność do chrześcijańskiego kręgu kulturowego. Wyrazem tego była nie tylko praktyka codziennej mszy św., modlitwy czy przyjmowania sakramentów, ale również odwiedzanie licznych sanktuariów, słynących z wielkich i bogatych skarbców. Zwiedzanie ich wartościowych zbiorów stanowiło nieodłączny fragment każdej w zasadzie podróży, odbytej do końca XVIII wieku. W przypadku niektórych peregrynacji wizytowanie sanktuariów i ich depozytów staje się główną domeną wojażu. W innych jest tylko poboczną, skromnie opisaną, aktywnością.

Stan badań na temat obrazu włoskich skarbców kościelnych i ich zbiorów w polskich relacjach z podróży, podejmowanych w minionych epokach, był jak dotąd więcej niż skromny. O problematyce tej pisano w większości przypadków w kontekście omawiania dawnego piśmiennictwa geograficznego albo refleksji nad postrzeganiem dzieł sztuki przez peregrynantów. Niedostateczna liczba publikacji odnoszących się do deskrypcji włoskich sanktuariów i ich zbiorów przez polskich wojażerów potwierdza tylko fakt, iż zadanie badawcze stwarzało doskonałe ramy do napisania rozprawy doktorskiej. Trzeba podkreślić, że mgr Elżbieta Sadoch skrupulatnie opisała we wstępie i zebrała w bibliografii dorobek historiografii na temat fenomenu podróży do Włoch w XVI, XVII i XVIII wieku. Nie będę się więc do niego szczegółowo odnosić, podkreślę tylko jego solidny zakres. Co więcej, Doktorantka w sposób właściwy, rzeczowy i bardzo kompetentny odniosła się –

zarówno w tekście, jak i w przypisach – do ustaleń badaczy różnych dyscyplin naukowych. Trzeba to wyraźnie zaliczyć na plus ocenianej rozprawy, która, jeśli zostanie w przyszłości opublikowana, na trwałe włączy się do dyskusji nad staropolskim piśmiennictwem podróżniczym do Włoch.

Doktorantka dążąc do realizacji zadania badawczego, jakie przed sobą postawiła, musiała przede wszystkim skupić się na poszukiwaniu materiału źródłowego. Na potrzeby dysertacji mgr Elżbieta Sadoch przeprowadziła szeroką kwerendę w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Bibliotece Narodowej, Bibliotece Czartoryskich, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Kórnickiej PAN, a także Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, odnajdując wiele dzienników, pamiętników oraz listów z podróży. W bibliotece wrocławskiej jest przechowywany rękopiśmienny dziennik Teofili z Potockich Moszyńskiej, która w latach 1788-1789 podróżowała po Italii. Analiza zapisów „diariusza wojażu JW. Pani” prowadzi do wniosku, że koncentrowała się ona przede wszystkim na poznawaniu znajdujących się w Rzymie kościołów i ich wartościowych zbiorów. Można ubolewać, że Doktorantka nie skorzystała z tego rękopisu¹. Na stronie Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu są dostępne zdigitalizowane zbiory Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka, wśród których znajdują się m.in. listy z podróży do Włoch z lat 1769-1770 Anny Pauliny z Sapiehów Jabłonowskiej, pisane do Anny z Trembińskich Szeptyckiej. Z Włoch Jabłonowska wysłała do przyjaciółki szesnaście listów, w których opisywała spotkania z ciekawymi ludźmi, obce zwyczaje, sanktuaria i relikwie². Wydaje się, że dla recenzowanej pracy spore znaczenie mógłby mieć dziennik epistolarny Tomasza Kajetana Węgierskiego, jednego z najbardziej interesujących, a zarazem kontrowersyjnych poetów polskiego oświecenia. Jego listy z podróży do Włoch z 1779 roku zachowały się w Bibliotece

¹ ZNiO, rkps Pawl. 257.

² LNNBU, zespół 145, część II, sygn. 21.

<https://dbs.ossolineum.pl/kzc/pobpdf.php?fond 145 d 2/rl f145 d 2 rkps 21.pdf>

Jagiellońskiej³. Biorąc pod uwagę trudności w korzystaniu z archiwów i bibliotek w okresie pandemii, wydaje się być zrozumiałe, że Doktorantka niedotarta do wielu rękopiśmiennych materiałów źródłowych.

Niewątpliwie zaletą pracy jest jej oparcie na szerokiej bazie źródeł opublikowanych. Mgr Elżbieta Sadoch korzystała głównie z krytycznych wydań dzienników i pamiętników, które ukazały się w XX i XXI wieku. Sięgnęła również po druki z XVIII i XIX wieku. W obszernym wykazie źródeł drukowanych zabrakło jednak „Dziennika podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779-1780”, opracowanego przez Waldemara Chorążyczewskiego i Agnieszkę Rosę. Krytyczne wydanie dziennika ukazało się w 2013 roku⁴. Wydaje się również, że Doktorantka nie zna „Dzienników podróży” Franciszka Ksawerego Bohusza, opracowanych przez Filipa Wolańskiego i opublikowanych w 2014 roku w ramach serii „Peregrinationes Sarmatarum”, tom 3⁵. Ksiądz Franciszek Ksawery Bohusz jesienią 1781 roku wyruszył w swoją drugą podróż zagraniczną, której celem było poznanie Włoch. Na Półwyspie Apenińskim spędził niemal dziewięć miesięcy, skrupulatnie prowadząc zapiski diariuszowe. W ramach tej samej serii w 2018 roku, w tomie 7, ukazał się dziennik podróży włoskiej z lat 1787-1788 Franciszka Bielińskiego, przełożony z języka francuskiego i opracowany przez Macieja Foryckiego⁶. Zapiski Butlera, Bohusza i Bielińskiego świadczą o ich spostrzegawczości i szerokich horyzontach intelektualnych. Podróżnicy nie zadawali się przypadkowymi spostrzeżeniami, lecz starali się zgłębić interesujące ich zagadnienia, ostrożnie i sceptycznie podchodząc do tego, co widzieli i słyszeli. W swoich dziennikach często pisali o

³ BJ, sygn. 5634.

⁴ *Dziennik podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779-1780*, wstęp i oprac. W. Chorążyczewski i A. Rosa, Wilno 2013, ss. 577.

⁵ F.K. Bohusz, *Dzienniki podróży*, wstęp i oprac. F. Wolański, seria: „Peregrinationes Sarmatarum” t. 3, Kraków-Wrocław 2014, ss. 322.

⁶ *Dziennik podróży Franciszka Bielińskiego z lat 1787-1788*, wstępem poprzedził, opracował i przełożył z francuskiego M. Forycki, [w:] *Europejskie drogi staropolskich peregrynantów*, red. B. Rok i F. Wolański, , seria: „Peregrinationes Sarmatarum” t. 7, Kraków-Wrocław 2018, s. 325-432.

skarbcach i zbiorach kościelnych. Interesowali się obiektami o szczególnej wartości religijnej, historycznej i artystycznej.

Omawiana praca doktorska ma układ problemowo-chronologiczny, co zapewniło jej przejrzystość i wewnętrzną spójność. Liczy 280 stron i składa się ze wstępu, trzech rozdziałów (podzielonych na podrozdziały), zakończenia, bibliografii zbierającej wykorzystane źródła rękopiśmienne, drukowane i literaturę przedmiotu oraz spisu ilustracji. Doskonałym uzupełnieniem dysertacji jest zamieszczony aneks w formie tabeli. Podano w niej w porządku chronologicznym podstawowe dane dotyczące analizowanych polskich relacji: autora, lata podróży, lokalizację rękopisu lub druku. Należy podkreślić, że właściwy dobór rozdziałów ma istotny wpływ na to, że całą rozprawę czyta się z dużym zainteresowaniem. Atutem pracy jest rzeczowe podsumowanie każdego rozdziału, a także inspirujące wnioski zawarte w zakończeniu.

Rozdział pierwszy został poświęcony problematyce historyczno-literackiej podróżopisarstwa. Doktorantka przybliżyła w nim warunki rozwoju polskich relacji z włoskich podróży oraz omówiła w porządku chronologicznym wybrane teksty i ich autorów. Charakteryzując zapisy powstałe w XVI-XVIII wieku uwzględniła cele i rodzaje odbytych wojaży, a także sposoby prowadzenia notatek.

W rozdziale drugim zostały omówione i przeanalizowane zagadnienia dotyczące tradycji deskrypcyjnej miejsc i obiektów. Autorka, trzymając się porządku chronologicznego, przybliżyła relacje mieszkańców Rzeczypospolitej Obojga Narodów zawierające uwagi o miejscach gromadzenia cennych przedmiotów w ośrodkach kultu.

Rozdział trzeci zawiera analizę poglądów polskich podróżników na temat znaczenia skarbców kościelnych. W rozdziale tym Doktorantka odniosła się do zapisów zawierających informacje o sposobach zabezpieczania relikwii i

kosztowności, udostępniania i eksponowania obiektów kultu. Zwróciła też uwagę na temat wychowawczego aspektu oglądania włoskich skarbców i zbiorów kościelnych.

Analiza polskich relacji z podróży do Włoch z XVI-XVIII wieku pod kontem opisów skarbców kościelnych i ich zbiorów jest niewątpliwie zajęciem pasjonującym, lecz niełatwym. Tym bardziej też doceniam poszukiwania różnorodnych materiałów źródłowych w archiwach i bibliotekach, jakich dokonała mgr Elżbieta Sadoch z dobrym skutkiem. Recenzowana rozprawa doktorska jest oryginalnym, bardzo dobrze zaplanowanym i zrealizowanym przedsięwzięciem badawczym. Praca została napisana klarownym językiem oraz rzetelnie przygotowana od strony formalnej.

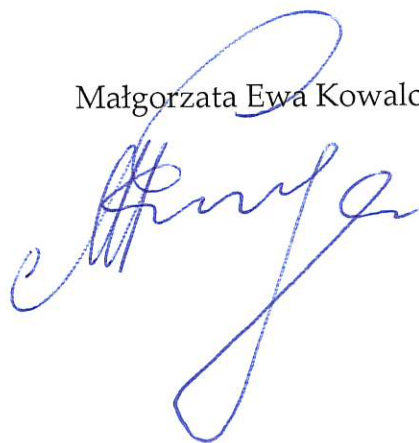
Z obowiązku recenzenta chciałabym wskazać na konieczność pewnym uaktualnień przed ewentualną publikacją pracy. Doktorantka przywołuje i analizuje w swojej rozprawie diariusze „dwóch peregrynantów zwanych Anonimem Warszawskim i Anonimem Kórnickim” (s.7, 45). Diariusz Anonima Warszawskiego, pisany po polsku, został opublikowany w 1925 roku przez Jana Czubka, natomiast Anonima Kórnickiego spoczywa dotąd w łacińskim rękopisie w Bibliotece Kórnickiej PAN. Warto podkreślić, że Henryk Barycz, w czasie całej swojej działalności naukowej, przypisywał oba anonimowe diariusze Stanisławowi Niegoszewskiemu⁷. W 2018 roku Marian Chachaj, jeden z najlepszych współczesnych edytorów tekstów staropolskich, na nowo opracował i wydał tzw. diariusz warszawski, w przekonujący sposób dowodząc, że autorem relacji był Teofil Szemberg, polski szlachcic, który zrobił karierę wojskową w służbie Rzeczypospolitej doby Zygmunta III i Władysława IV. Chachaj podkreślił przy tym, że jego rozważania nie dotyczą autorstwa drugiego, pochodzącego z 1595 roku, anonimowego diariusza, tzw.

⁷ H. Barycz, *Nieznany diariusz podróży po Włoszech z końca wieku XVI*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, z. 2, 1955, s. 46-78; tenże, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965, s. 311-342.

kórnickiego. Diariusz Teofila Szemberga ukazał się w ramach serii „Peregrinationes Sarmatarum”, tom 7⁸.

Podsumowując niniejszą recenzję chcę podkreślić, że wysoko oceniam rozprawę doktorską mgr Elżbiety Sadoch. Po dokonaniu wnikliwej analizy z pełnym przekonaniem stwierdzam, że oceniana dysertacja spełnia wszystkie ustawowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim, to znaczy stanowi próbę oryginalnego rozwiązania problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki [art. 13, ust. 1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789)]. Wnioskuje zatem o dopuszczenie mgr Elżbiety Sadoch do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Małgorzata Ewa Kowalczyk

⁸ T. Szemberg, *Diariusz peregrynacji Neapol-Lizbona (1595)*, wstępem poprzedził i opracował M. Chachaj [w:] *Europejskie drogi staropolskich peregrynantów*, red. B. Rok i F. Wolański, seria: „Peregrinationes Sarmatarum” t. 7, Kraków-Wrocław 2018, s. 1-165.